

Ковальчук О. П., Ковальчук В. Д.,

Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, Дрогобицька гімназія

ТИПОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ЛЕКСИЧНОЇ СЕМАНТИКИ ФРАНЦУЗЬКОЇ ТА УКРАЇНСЬКОЇ МОВ

У статті розглядається співвідношення лексичних одиниць французької та української мов і його значення для навчання іноземної мови. Зокрема, особлива увага приділяється семантиці іноземних слів.

Ключові слова: семантика, лексичні одиниці, співвідношення, порівняльний аналіз, типологічний, семантизація.

В статье рассматривается соотношение лексических единиц французского и украинского языков и его значение для обучения иностранного языка. Особенное внимание уделяется семантике иностранных слов.

Ключевые слова: семантика, лексические единицы, соотношение, сравнительный анализ, типологический, семантизация.

The article focuses on the correlation between the lexical units of the French and Ukrainian languages and its importance in the foreign language learning. Special attention is paid to semantics of foreign words.

Key words: semantics, lexical units, correlation, comparative analysis, typological, semantisation.

Проблематика даної статті полягає у співвідношенні лексики французької та української мов і його значенні для навчання іноземної мови. Лексика – це найбільш інформативний аспект мови. Її одиниці є дуже індивідуальними. Це означає, що в галузі лексики немає загальних правил, як у граматиці. Для учнів, які вивчають іноземну мову, найбільше труднощів викликає саме засвоєння семантики іноземних слів. Це пов'язано з багатозначністю і неспівпаданням окремих значень лексичних одиниць іноземної та рідної мов.

Метою статті є вивчення досвіду порівняльного лексичного аналізу, що дасть можливість виявити типові семантичні співвідношення між словами французької та української мов. Звідси випливають **основні завдання**: 1) класифікація лексичних одиниць іноземної мови в залежності від їх семантичного співвідношення зі словами рідної мови; 2) визначення способів семантизації іноземної лексики відповідно до даної класифікації лексичних одиниць; 3) виявлення позитивних та негативних якостей системи подачі та закріплення активних лексичних одиниць в процесі навчання іноземної мови.

Дана проблема досліджувалася багатьма вітчизняними вченими-методистами, зокрема над нею працювали Бурлаков М.О., Беляєв Б.В., Андреевская-Левенстерн Л.С., Бех П.О., Гринюк Г.А., Карпенко Н.Н. та ін.

Поширеною є думка, що відповідні слова іноземної та рідної мов виражають одні і ті ж поняття. Різниця між такими словами існує ніби лише в різній кількості понять, що ними виражаються і в різному лексичному поєднанні. У відповідності з цією точкою зору при вивченні лексики учням потрібно повідомляти поняття, виражені іноземними словами (для цього можна використовувати переклад, бо поняття іноземної та материнської мов ідентичні) та їх лексичне поєднання, оскільки воно не співпадає з лексичним поєднанням відповідних слів материнської мови. Але різниця мовних реалізацій слів рідної та іноземної мов свідчить про нееквівалентність їх значень [6, с. 68].

Те, як ми використовуємо слово в мовленнєвому потоці, безпосередньо залежить від його семантики. А семантична нееквівалентність слів виражається частіше всього в різниці лексичного поєднання. Тому в процесі навчання необхідно створювати правильні уявлення про семантичний зміст іноземних слів, уявлення, які відсутні у свідомості учнів. Формувати нові знання можна на основі наочного навчання, поєднуючи введення нових лексичних одиниць з наочними предметами і діями, які позначаються даним словом, або ж на основі словесних описів, якщо за словами стоять реальні образи предметів [4, с. 17].

Формуючи уявлення, виражені іноземним словом, ми використовуємо той семантичний зміст рідного слова, який притаманний і іноземному, нейтралізуємо ті його семантичні риси, яких немає в іноземному слові, і вводимо ті, які йому притаманні [3, с. 5].

Досвід порівняльного лексичного аналізу свідчить про можливість виявлення типових семантичних відношень між словами іноземної та материнської мов.

Виходячи з положення про те, що семантика іноземного слова розкривається з допомогою лексичної семантики рідної мови, порівняльний семантичний аналіз повинен проводитися так, щоб його результати відображали особливості використання рідної мови як засобу семантизації іноземного слова.

Слово в якості основної одиниці мови фіксує в своєму значенні складний інформативний комплекс, який відображає різні ознаки даних об'єктів (предметно-логічне значення слова), відношення до них членів колективу, що спілкується (конотативне значення слова) та семантичні зв'язки слова з іншими одиницями словникового складу мови, його місце в семантичному полі [7, с. 53]. Інформація, яка складає семантику слова, неоднорідна і в ній можуть виділятися якісно різні компоненти. Взятий сам по собі, будь-який з таких компонентів може бути відтворений засобами іншої мови, та нерідко одночасна передача в перекладі всієї інформації, закладеної в слові, виявляється неможливою, тому що збереження в перекладі деяких частин семантики слова може бути досягнуто лише за рахунок втрати інших її частин.

Певна втрата інформації відчувається у кожному з трьох основних аспектів семантики слова: предметно-логічному (денотативному), конотативному та внутрішньолінгвістичному. Нерідко виявляється, що в значеннях еквівалентних слів іноземної та материнської мов є різне число елементарних смислів (сем), оскільки в них відображені відмінні ознаки певного класу об'єктів. Наприклад, французькі дієслова “tuer”, “assassiner”, “massacrer” еквівалентні українському “вбити”, але “tuer” означає “припинити існування” як живих так і неживих об'єктів (“la gelée a tué les potmiers”), “assassiner” припускає заплановане заздалегідь вмісне зрадливе вбивство офіційної особи,

"*massacrer*" – вмісне насильницьке криваве маніакальне вбивство. Окремі значення слів, які співставляються в двох мовах, далеко не завжди еквівалентні на рівні понять (згідно з точкою зору методистів щодо цієї проблеми, поняття, виражені словами, є ідентичні в обох мовах) [1, с. 129]. Так, пряме значення французького дієслова "*verser*" не має точного словникового і понятійного еквіваленту в українській мові. "*Verser*" – не просто "*лити*" ("*наливати*", "*виливати*"), але й виконувати цю дію, переливаючи рідину через край посудини. Подібного поняття в мовній свідомості носіїв української мови немає. Іншим прикладом можуть служити дієслова французької мови "*poser*" і "*mettre*". Їх значення зовсім не співпадають з поняттями, вираженими українськими перекладами "ставити" і "класти", а різниця між ними не відображає межуючої ознаки останніх: вертикального чи горизонтального положення предмету в результаті здійсненої дії. Основна диференціальна ознака цих французьких дієслів не може бути зрозуміла для учнів без спеціального пояснення, так як ця ознака відсутня в їх мовній свідомості.

З точки зору українського учня ці дієслова часто означають ідентичні дії, і навпаки, різні за характером дії можуть передаватися і дієсловом "*poser*" і дієсловом "*mettre*".

Робота над іноземним словом визначається особливостями відношення даного слова і його корелята в материнській мові учнів. Тому важливо встановити семантичну відповідність слова, що семантизується, і слова рідної мови, близького йому за значенням.

Порівняльне вивчення лексики французької та української мов свідчить про те, що в цих мовах є слова, які наділені однаковим концептуальним змістом. Наприклад: "*la lune*" – місяць, "*lundi*" – понеділок. Семантика цих слів стає зрозумілою на лексемному рівні (рівень співставлення слів двох мов для знаходження в них спільних семантичних одиниць). Подібні слова є повними семантичними еквівалентами. Існують слова, які різняться кількістю значень ("понять"). Нерідко в них співпадають лише окремі значення: "*un arbre*" – "дерево-рослина", але не "дерево-матеріал". Окремі співпадаючі значення цих слів повністю еквівалентні.

Наступну групу складають слова, окремі значення яких можна співвіднести із значеннями даних слів материнської мови, використовуючи компонентний аналіз (визначення спільних та відмінних семантичних ознак значення). Такі слова-значення можуть бути рівними за умови додавання до них однієї чи двох семантичних ознак, притаманних відповідному слову в материнській мові або відкидання ознак, які в ньому відсутні. Наприклад, французьке слово "*bécher*" може дорівнювати українському "*копати*" за допомогою введення в його значення додаткової семантичної ознаки, яка уточнює характер дії: "*копати, не заглиблюючись, перекопувати землю*". Значна кількість іноземних слів може бути співвіднесена зі значеннями відповідних слів материнської мови лише на рівні вживання слова, тобто на рівні виражених ним смислів, які воно набуває в конкретних висловлюваннях, реченнях. Прикладами таких семантичних відношень можуть служити дієслова "*poser*", "*mettre*" – ставити, класти, іменники "*le bois*", "*la forêt*" – ліс та ін.

Беручи до уваги семантичні співвідношення іноземних слів з відповідними словами рідної мови, лексику розподіляють таким чином [5, с. 43]:

1) слова, співвідносні з їх еквівалентами в українській мові на лексемному, словниковому рівнях. Значення таких іноземних слів або повністю співпадають із значеннями відповідних слів рідної мови, або вважаються такими, які співпадають. До цієї групи варто віднести такі іноземні слова, окремі значення яких є еквівалентами моносемантичних слів рідної мови. Так, французький іменник "*un parterre*" означає "*партер*". Те ж слово означає і "*квітник*". Ці значення можуть бути засвоєні як окремі слова-значення;

2) слова-значення, які співпадають з окремими значеннями багатозначних слів рідної мови, наприклад: "*un arbre*" – "дерево-рослина"; "*un rosier*" – "троянда-кущ".

3) слова, значення яких співпадають із значеннями слів материнської мови на компонентному рівні. Таким значенням притаманний ряд спільних семантичних ознак і відрізняються вони однією чи двома семами:

"*verser*" – "*лити, переливати вміст через край посудини*";
 "*un fleuve*" – "*ріка, що впадає в море*";

4) слова, значення яких співпадають з відповідними значеннями слів материнської мови на смислово-реченнєвому рівні. В подібних випадках не співпадають основні семантичні ознаки співставлених значень. Крім того, у мовній свідомості учнів немає еквівалентів семантичних ознак, притаманних таким іноземним словам. Тому слова материнської мови, які часто приймаються за їх еквіваленти, в дійсності є ними лише в окремих висловлюваннях, смисл яких визначається мовною ситуацією. Наприклад: "*Posez vos stylos*" – "Покладіть ваші ручки!" (Писати більше не будемо), але "*Mettez les stylos dans vos serviettes*" – "Покладіть ручки в портфель!" (Нехай ручки лежать у портфелі).

Відповідно до даної методичної класифікації лексичних одиниць необхідно обрати способи їх семантизації. Способи семантизації іноземної лексики, як відомо, діляться на дві основні групи:

1) неперекладні (наочність, контекст, словотворчий аналіз, використання синонімів, антонімів, дефініція на іноземній мові);

2) перекладні (однослівний переклад, тлумачення).

Однак обидві групи мають свої позитивні та негативні сторони, про які потрібно пам'ятати в навчальному процесі. Недолік неперекладних способів розкриття значення полягає у тому, що вони не завжди забезпечують точність розуміння іноземного слова. З точки зору багатьох методистів основний спосіб неперекладної семантизації – наочність – не є в повному розумінні неперекладним. Тому проти його використання висловився Б.В. Беляєв: "Так як учащиеся давно уже привыкли к мышлению с помощью понятий, выражаемых словами родного языка, то наглядность может привести к ассоциированию с иноязычным словом совсем не того понятия, которое им в действительности выражается" [2, с. 138].

Далеко не завжди забезпечує правильне розуміння іноземного слова і другий поширений спосіб неперекладної семантизації – контекст. Частіше за все контекст також приводить до приховано-перекладного розуміння, яке можна допустити лише в разі еквівалентності слів іноземної та материнської мов. Здогад щодо семантики іноземного слова буде здійснюватися на основі його перекладу на рідну мову. В кращому випадку слово можна

зрозуміти в його вузькому контекстуальному смислі. В загальному основний недолік способів неперекладної семантизації полягає в тому, що вони ведуть до неточного розуміння іноземного слова в тих випадках, коли його значення не має повного відповідника в материнській мові учнів.

Разом з тим треба відмітити дві їх позитивні сторони:

- 1) вони розвивають мовний здогад, практику, посилюють асоціативні зв'язки;
- 2) створюють опори для запам'ятовування.

Та точніше розуміння іноземного слова забезпечується таким засобом як тлумачення лексичного значення. В залежності від мови, на якій тлумачиться значення іноземного слова, методисти вважають цей засіб або неперекладним, або відносять до перекладних. Б.В. Беляєв протиставляє його і перекладу, і здогадці. Він вважає, що цей засіб є найбільш ефективним при семантизації слів іноземної мови, значення яких не має еквіваленту в рідній мові учнів [2, с. 45].

Залежно від приналежності іноземних слів до названих вище різних типологічних груп рекомендують використовувати способи розкриття значень наступним чином. До першої типологічної групи належать такі іноземні слова, значення яких співпадає із значеннями відповідних слів рідної мови. Сюди відносять окремі значення багатозначних слів, еквівалентних моносемантичним словам материнської мови. В обох випадках семантика рідного слова може бути повністю перенесена на семантизуюче іноземне слово і адекватним способом семантизації буде служити однослівний переклад: *“la lune”* – *“місяць”*, *“le parterre”* – *“квітник”*. Замість такого перекладу можна використовувати і неперекладні засоби семантизації: наочність, ілюстрація, контекст.

При їхньому використанні відбувається “внутрішній” прихований переклад. Однак великої небезпеки він собою не становить, якщо значення слів іноземної та материнської мов цілком співпадають. Головне при використанні неперекладних засобів семантизації – досягти правильного розуміння іноземної лексичної одиниці. Для перевірки її розуміння можна використати “відкритий” переклад.

Друга типологічна група складається з слів однозначних чи багатозначних, семантизуючому значенню яких відповідає окреме значення багатозначного слова рідної мови. Адекватним способом семантизації для цієї типологічної групи служить переклад-пояснення, тобто переклад, який супроводжується вказівкою на те, в якому саме значенні багатозначне слово материнської мови виступає еквівалентом іноземного слова: *“une rose”* – *“троянда-квітка”*, але не *“троянда-кущ”*; *“une salle d'études”* – *“аудиторія-приміщення”*, але не *“люди, присутні в ній”* і т.д.

Переклад-пояснення може супроводжуватися наочною демонстрацією предметів. Тут показ предметів (груші-дерева, груші-плода), котрі в рідній мові називаються одним і тим же словом, надає поясненню більшу конкретність і сприяє кращому його запам'ятовуванню.

До третьої типологічної групи належать слова, значення яких уподібнюється значенню слів рідної мови на семантичному рівні. Для їх семантизації приходиться використовувати засоби, різноманітні за своєю формою. Основне їх завдання – створення уявлень, відсутніх у мовній свідомості учнів. У цьому полягає їх суттєва відмінність від перекладу-пояснення, яке вказує, з якими із уявлень, наявних в свідомості учнів, повинно бути пов'язане іноземне слово.

Для слів з конкретним значенням і порівняно вузькою сферою вживання використовується багатослівне тлумачення. Зміст багатослівного тлумачення відображає відмінність в компонентному складі слів рідної та іноземної мов. Наприклад: *“un fleuve”* – *“ріка, яка впадає в море”* (на відміну від *“une rivière”* – *“ріка, яка впадає в іншу ріку”*), *“bêcher”* – *“копати землю, перекопувати, не заглиблюючись”* (на відміну від *“creuser”* – *“викопувати заглиблення в землі”*).

У цих випадках на основі багатослівного тлумачення вдається створити загальне уявлення про предмет. Щодо слів абстрактних, то зрозуміти і засвоїти їх значення на основі загального дедуктивного визначення досить важко. Тому говорячи про їх семантизацію, слід виходити з того, що реальним денотативом слова є ситуація (її частина, елемент). Ось чому ефективніше буде розкривати значення слів з допомогою опису ситуації чи ситуацій, в яких будуть виділені постійні семантичні ознаки даного слова.

В ряді випадків значення слів доступно розкривається в загальному визначенні (найчастіше в зв'язку з його відносною конкретністю), а смисли, які воно отримує в ситуаціях, типових для його вживання, вказуються окремо. Ці смисли можуть бути розкриті через переклад, якщо існує певний зв'язок між перекладом і граматичною сполучністю слова. Прикладом такої семантизації може служити опис дієслова *“verser”*: *“verser”* – *“литу, сипати, нахилиючи посуд, де міститься рідина чи сипуча речовина”*. *“Verser”* з означеним артиклем перед прямим додатком може в залежності від ситуації означати *“переливати, вилити, пересипати, висипати”*: *“verser l'eau de la tasse dans le verre”*, *“verser l'eau de la tasse”*. *“Verser”* з партитивним артиклем в залежності від ситуації може означати *“наливати”, “насипати”, “відливати”, “відсипати”, “доливати”, “доисипати”*. Наприклад: *“verser de l'eau dans la tasse”*; *“verser de leau de la tasse”*; *“verser encore un peu d'eau dans la tasse”*.

Четверта типологічна група складається зі слів, які співвідносяться в межах семантизуючого значення з відповідними словами рідної мови на смисловому рівні. В таких випадках іноземне слово частіше за все перекладається різними словами рідної мови. Це являє собою значну трудність при створенні його семантичного образу. Основою оволодіння семантикою слів даної групи є засвоєння їх ситуативних значень. Послідовне засвоєння ситуативних вживань слова веде до створення його адекватного семантичного образу [4, с. 30].

Висновки. Таким чином, даний аналіз свідчить про те, що простий переклад іноземних слів на рідну мову, або навіть словосполучень чи речень без аналітичних пояснень, які необхідні із-за розбіжності їх значень, не може вважатися адекватним способом семантизації іншомовного слова. У свідомості учнів переклад залишить механічні зв'язки, які не будуть співпадати з їх мисленням, або з реальністю. Реальним матеріалом для створення специфічних уявлень, виражених словами іноземної мови, слід вважати мовленнєвий досвід учнів на рідній мові (маються на увазі лексичні значення слів). Для раціонального використання мовного досвіду учнів потрібне точне врахування спільних та відмінних рис щодо значення відповідних слів іноземної та рідної мов. Таке врахування потрібне, тому що, розкриваючи значення іноземного слова, ми опираємось на існуючі в свідомості учнів реальності – значення слів рідної мови.

Література:

1. Андреевская-Левенстерн Л. С. Методика преподавания французского языка в средней школе. – М. : Просвещение, 1983. – 222 с.
2. Беляев Б. В. Психологические основы усвоения лексики иностранного языка. – М. : Просвещение, 1964. – 136 с.
3. Бех П. О., Биркуч Л. В. Концепція викладання іноземних мов в Україні // Іноземні мови. – 1996. – № 2. – С. 3-8.
4. Бурлаков М. А. Обучение активному владению иноязычной лексикой в вузе. – Л., 1988. – 172 с.
5. Бурлаков М. А. Методика обучения лексике иностранного языка. – К. : Вища школа, 1997. – 93 с.
6. Гринюк Г. А., Серета Н. А., Спіцин Є. С. З досвіду білінгвального навчання іноземних мов в країнах Європи // Іноземні мови. – 1998. – № 1. – С. 66-70.
7. Карпенко Н.Н. Когнитивное, семантическое и символическое в содержании понятия и их роль в обучении языкам // Іноземні мови. – 1997. – № 6. – С. 53-54.